

Сергій Голованов,

Київський університет імені Бориса Грінченка

СОКРАТ І АФІНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ

Актуальність теми дослідження. Постать Сократа, своєрідність його філософського вчення, впливовість цієї особистості на ментальність полісного суспільства Афін закликають нас вкотре звертатися до подій, пов'язаних із життям і смертю філософа. Погляди Сократа за його життя були мало кому зрозумілими, особистість його була загадковою та незбагненою для сучасників. Слід визнати, що такою ж, багато в чому, вона залишається й сьогодні. Беззаперечною стала тільки думка про те, що Сократ є ключовою постаттю античної філософії класичного періоду. За життя він був причиною неспокою, обурення співгромадян. А смерть його породила блискучу плеяду учнів та послідовників, чий погляд визначили зміст філософських пошуків на кілька століть.

Джерельна база дослідження. Жодної письмової праці Сократа ніколи не існувало, оскільки філософ викладав свої наукові погляди усно, не дбаючи про будь-які записи. Зміст його спадщини відомий зі змісту філософських трактатів та спогадів його учнів. Серед таких праць слід, перш за все, назвати твори Платона, який багато уваги приділив своєму вчителю в трактаті «Апология Сократа». Зокрема він зазначав, що в рік суду та смертного вироку (399 р. до Р.Х.) його вчителю було сімдесят років. Це, серед іншого дозволило точно визначити рік народження філософа, (469 р. до Р.Х., тобто в

перший рік LXXVII Олімпіади). Своєму вчителю Платон приділив головну увагу також у діалогах: «Федон», «Протагор», «Горгій». Чотири свої роботи присвятив Сократові також і Ксенофонт: «Симпосій», «Апология Сократа», «Домострой», «Спогади про Сократа» (Απομνημονεύματα.). Як непересічна, яскрава постать, Сократ був змальований в драматичних творах сучасників; його було відтворено, переважно в комедійних та сатиричних тонах в комедіях «Пляшки» Кратіна, та «Хмари» Аристофана.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження розвитку та проблем античної філософії постійно перебуває в полі зору, як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців проблем історії та філософії. Значну увагу постаті філософа та змісту його вчення свого часу приділили російський дослідник Лосев А. Ф., (История античной философии в конспективном изложении. М., 2005), Асмус В. Ф. (История античной философии. М., 1975) Фролов Э. Д. (Афинская демократия и суверенный полис. Интервью, данное корреспонденту Proekt.ru 3.07.2007), Сергеев В.С. (История Древней Греции. М.-СПб., 2008), Серед європейських дослідників слід назвати М. Бонеллі, Р. Брігаті, К. Капуччіно, У. Еко, В.Віндельбанда, Г. Б. Коттерила, О. Егера, які в своїх дослідження здійснили аналіз особистості Сократа та його філософської системи в контексті часу його існування. Серед вітчизняних дослідників по-

статі філософа приділяли увагу Л. Гармаш, С. Крилова, Ставнюк В. В. (Історія філософії. Проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології. К., 2023).

* * *

Приблизно з початку V ст. до н.е. Еллада вступає в класичний період – час найвищого злету античної цивілізації. Всі складові духовної культури: мистецтво, наука, філософія сягали раніше небувалого рівня розвитку. Якщо сприймати розвиток цивілізації та культури, як поступове оволодіння людиною природою, то на думку А.Боннара, ця боротьба протягом VI-IV ст. до н.е. позначалася все більшими успіхами. Всесвіт перестає бути для грецьких мислителів та митців невідомим та таємничим. Тепер він вже не підкоряється жахливим та нездоланим силам. Тож людина все більше прагне осягти ці сили та, якщо не здолати, то спробувати використати їх на благо для всього людства. Особливо помітним в розвитку грецького мистецтва цього періоду та культури в цілому є вирішальний, навіть визначальний вплив на нього з боку афінян. Цей вплив відчувається майже в усіх складових еллінської культури: філософії, мистецтві театру, у скульптурі, поезії, архітектурі, живописі тощо. Навряд чи таке явище можна віднести на рахунок простого збігу чи випадковості. Напевно, тут існує певний зв'язок, і він полягає не лише в простому збігу в часі, між розквітом демократії в Афінах та розквітом культури в полісному суспільстві цієї держави. Цей зв'язок видавався настільки очевидним, що висновок напрашувався сам собою. Не дивно що в історіографії радянської доби теза про причинно-наслідкові зв'язки між розвитком соціально-економічної сфери з одного боку та духовної культури з іншого, стала аксіомою, тим більше, що це абсолютно вкладалося в марксистські позиції щодо діалектичного зв'язку між базисом та надбудовою в усіх соціально-економічних формаціях. Тому антикознавці радянських часів (Бокщанин А. Г., Кузищин В. І., Дьяконова І. М. та ін.) дивилися на це явище, як на щось природне і таке, що не містить ніякої проблеми. Між тим, за такого догматичного тлумачення характеру зв'язків між еконо-

мічною природою античного суспільства, демократичним політичним устроєм з одного боку та рівнем його духовного життя з іншого боку, залишається багато фактів та явищ, які не пояснюються лише з позицій історичного матеріалізму. Так, ми бачимо, що піковий злет філософії, скульптури, античної драми, зокрема комедії, супроводжувався руйнівною реакцією афінського демосу по відношенню до найбільш видатних діячів культури. Геніальний натурфілософ Анаксагор з Клазомен, якому належить закладання основних засад матеріалістичної філософії, притягається до суду, начебто за не шанування богів, і рятується втечею лише завдяки своєму учневі Периклу. Сократа – ключову постать афінської класичної філософії, знов таки притягають до суду і засуджують на смерть. Фідія, геніального скульптора, який надав еллінам найбільш вдалий художній образ богів, за безглуздим звинуваченням у розкраданні громадських коштів, а пізніше в святотатстві, прирікають на смерть у в'язниці. Навіть афінських стратегів, які здобули перемогу в морській битві при Аргінуських островах над спартанським флотом (а серед них були обдаровані, навіть талановиті люди), афінська Геліея (суд присяжних) засуджує до страти.

На нашу думку дійсна причина таких неоднозначних явищ залягає в самій природі полісного суспільного організму. Окрім того, що громадянський колектив цілеспрямовано та послідовно прагнув підтримувати майнову та соціальну рівність серед громадян, він також був зацікавлений в їхній активній громадянській позиції. Сутність античної полісної прямої демократії передбачала максимальну залученість громадян в суспільному та політичному житті полісу. Об'єктивно такі реальності зрештою ставали у протиріччя з духовними потребами громадян. Політична активність могла заважати заглибленню до творчої діяльності, заняттю філософією, наукою. За логічною послідовністю мусимо припустити, що полісна демократія на певному етапі розвитку могла ставати на заваді розвитку духовної культури суспільства в цілому. Проте, ми далекі від такого одностороннього підходу до аналізу суспільних процесів. Слід враховувати також, що відсутність жорсткої регламентації особистого життя

громадян, ставало бажаною передумовою для розвитку їхніх духовних потреб та творчої активності.

* * *

Отже, як бачимо, процеси, які відбувалися в економічній, соціальній, культурній сферах афінського суспільства протягом другої половини V ст. до н.е. були, в кінцевому рахунку значною мірою, все ж таки, детерміновані розвитком демократії. Демократія, перш за все афінська демократія, залишила нам яскравий приклад того, як для подальшого розвитку суспільства та держави неодмінною умовою стає поступальний духовний розвиток суспільства.

У сучасній історії філософії, тим більше в Афінах V ст. до н.е. до софістів іноді відносять Сократа з Алопеки передмістя Афін (469–399 рр. до н.е., сина Софроніска, скульптора,) який сам за професією був скульптором.

Сам себе Сократ до софістом не вважав, більше того, ставився до них із неприязню. І дійсно, при більш пильному аналізі його філософської спадщини, можна виявити низку принципових розходжень між софістами та філософською системою Сократа. Сутністю його натури був потяг до істини. Тому він уникав також натурфілософії, вважаючи, що вона не здатна вказати йому потрібний шлях. Він пішов значно далі від софістів у пошуках критерію істини. Головне, що необхідно кожній людині – збагнути сенс свого життя, своє призначення. Тому Сократ зосередився на етичній стороні філософії, яка була спрямована на споглядання людини. Шукаючи найбільш точні визначення етичних понять, він поступово прийшов до критичного ставлення до навколишнього світу. Його філософське вчення ясно визначає чотири сторони аналізу буття: позитивну, негативну, утворювальну та критичну. Першу він, порівнюючи з ремеслом своєї матері – повитухи, назвав маевтикою (тобто, покликаною до пошуку здорових міркувань), а останню він назвав іронією. Отже головною метою його етичних роздумів та дослідів був пошук доброчинності, оскільки доброчинність вже сама по собі є благом. «Той, хто уяснив собі її сутність, має бути доброчесним». Сам він послідовно дотримувався своїх теоретичних положень і

був у цьому найбільш послідовним серед більшості своїх сучасників. Наприклад, на його думку, брати з учнів платню за надання їм знань, філософ вважав аморальним. Вчити доброчесності і брати за це гроші, це все одно, що матері брати зі своїх дітей платню за їхнє народження, чи платити сонцю за те, що воно зігріває людей [Голованов С., 37]. Це була одна з найперших причин його нелюбові до софістів – «вчителів мудрості», які брали платню з учнів за свої уроки.

Наступною причиною такої нелюбові було те, що оточуючі громадяни помилково його самого вважали софістом. Колись, один з його палких прихильників: жартома чи всерйоз, поставив питання Дельфійському оракулові про те, чи у світі людина, мудріша від Сократа. На відміну від звичайної туманної та зарозумілої форми відповіді, багатой підтекстом, цього разу оракул однозначно, та, як завжди, у віршованій формі, відповів:

Есхіл – мудрець, мудрішим

є за нього Еврипід

Та всіх мужів Сократ

своєю мудрістю затъмарив

(переклад мій – Г.С.)

Дізнавшись про таке, Сократ був уражений, бо не вважав себе мудрим. Сам про себе він говорив: «Я знаю те, що я нічого не знаю». Це не було кокетуванням. Як людина високого інтелекту, він вимірював шлях до істини не відтинком, який пройдено від старту, а відстанню, що лишилася до фінішу. Він усвідомлював, що все, що йому відомо, є нищівно малим у порівнянні зі справжнім знанням. Тільки невігласи, яким відомі лише крихти знань, бундючно вважають, що пізнали все. Але ж бог, вустами оракула, проголосив його наймудрішим. А твердження оракула не можна ігнорувати. Бог не може помилятися. І весь подальший життєвий шлях філософа немов би був присвячений перевірці того, що сказав оракул. Процес пізнання має починатися з ретельного самоаналізу («Γνόςσεον σεαυτόν»). Самопізнання має на меті осягнення себе як мислячої та діючої духовної істоти. Лише після такого самопізнання, на думку Сократа, мудрець може правильно вирішити проблему життя, осягти сутність духу, що об'єктивно існує, тобто пізнати об'єктивну істину. Це було своєрідною реакцією з боку Сократа на

гносеологічний та етичний скепсис софістів [Сергеев В.С., 483]. При цьому його вчення спиралося на ідеалістичні посилки. На думку В.С.Сергеева, саме філософія Сократа підготувала підґрунтя для ідеалістичної філософської системи Платона. В цьому ми абсолютно згодні з точкою зору В.С.Сергеева. Слід врахувати, що серед його учнів зустрічалися видатні діячі свого часу, які дуже різнилися між собою за своїми поглядами, настроями, соціальною приналежністю та філософськими уподобаннями.

На відміну від тодішньої традиції, яка вимагала від філософа вибудувати свою систему по трьох основних складових: фізика, логіка та етика, Сократ зосередив свої пошуки лише в напрямі етики. Авторитетний дослідник філософської та культурної спадщини Сократа Е.Д.Фролов переконаний, що пошук позитивного сенсу, тобто вищого морального ідеалу складав головний зміст його вчення. Вся теорія пізнання була підпорядкована саме цій найвищій етичній думці [Фролов Е.Д., 236-241]. Віра в можливість людського розуму як критерію людських вчинків була в нього сильнішою, ніж у софістів. Віндельбанд В., підтримуючи таку думку, додавав від себе, що по мірі ускладнення культурних умов, звичне слідування правилам життя ставало недостатнім. За таких умов у виграві опинявся той, хто знає більше від інших. Сократ довів таке становище до найвищого ступеню виразності, надавши йому етичний ракурс. Істинна доброчесність полягає в знанні, а правильне знання само собою веде до правильних вчинків. Справжній підтекст такої позиції полягав у тому, що в епоху політичного та морального розкладання полісного суспільства, яке вже відчувалося в окремих його проявах, на протигагу популярним та модним скептичним та нігілістичним поглядам необхідно було ствердити віру в позитивні цінності та в моральний ідеал. Доброчесність неможливо було за тих часів обґрунтувати інакше, ніж засобами логіки. [Фролов Е.Д., там само]. Напевно цим і пояснюється захоплення Сократа моральними визначеннями, пошуком та обґрунтуванням змісту таких понять, як справедливість, чесність, мужність та інше. Сократові, як і більшості грецьких мудреців, були притаманними любов до батьківщини, розуміння того, що

загибель цілого веде до псування індивідів і, навпаки, зусилля кожної окремої особи йде на користь цілого.

Як справжній еллін він високо цінував природні якості, обдарованість або благородне походження. Але, гадав він, без наполегливого пізнання (*μαθήσει καί μελέτη*) такі якості є безплідними. Такі міркування філософа можна зустріти в праці його учня Ксенофонта «Спогади» [Ξεν. Απομν., II, 6, та III, 9]. Наука може посилити та виправити природні дані. Він гадав, що це справедливо не лише по відношенню до окремої особи, але і до держави та народу. За свідченням Ксенофонта, Сократ говорив про занепад Афін та вказував засіб їх відродження: «Необхідно, щоби вони (тобто афіняни – Г.С.) воскресили в собі мораль та настанови предків і щоби дотримувалися їх так само твердо, як це робили предки, тоді вони піднесуться до тієї ж висоти». [Ξεν. Απομν., III, 5]. У своєму прагненні зробити людей кращими, ніж вони є, Сократ постійно спілкувався з людьми, що походили з різних верств, починаючи з ремісників і кінчаючи полководцями та державними діячами. Він не гребував розмовляти навіть із повією, прагнучи збудити свідомість, навести людину на роздуми і таким чином допомогти стати краще, бо краще життя полягає в удосконаленні. [Ξεν. Απομν., IV,] Навіть найвищу доброчесність – благо (*αγαθόν, αγαθοσύνη*) він розумів як таке, що є благом для держави, те, що визнається законом. Свою пошану до закону він довів до того, що не бажав порушувати закон ані в чому, незалежно від того, хороший це закон або поганий, справедливий або ні. Наприклад саме через свою повагу до законів, які, на його думку, є втіленням блага, він відмовився від втечі з в'язниці, щоби врятуватися від несправедливого вироку. Свою відмову він пояснив тим, що вже в череві матері був афінянином. «Я прагну у справах, а не лише на словах бути справедливим». [Ξεν. Απομν., IV,4]. За свідченням Ксенофонта «ніхто й ніколи не бачив Сократа який вчиняв чи говорив будь що, що було б шкідливим для моральності або релігії». В такому вченні відбивалися кращі сторони грецької самосвідомості. Це вчення, послідовно було проведене в життя Сократом і, звісно, справляло величезне враження на громадян.

Всю сутність життєвого шляху цього філософа та його діяльності складало переконання в тому, що головною доброчесністю є знання. Їх можна здобути шляхом науки. Звідси, доброчесності можна навчитися. Шлях до неї полягає в знанні та переконанні, а не в примушуванні та насильстві. Знання здобуваються працею, вважав Сократ. Тому всяка праця заслуговує на повагу. Як свідчить Ксенофонт, у своїх поглядах на працю Сократ був не лише людинолюбцем але також і народолобцем (φιλάνθρωπος καὶ δεμότηκος). На відміну від загальноприйнятого зверхнього погляду на працю, перш за все фізичну працю, Сократ не називав її зверхньо βαναυσία, як це робили інші філософи.

В. Віндельбанд наголошує, що такими формулюваннями Сократом завершується процес, який розпочався ще в VII-VI ст. до н.е. В цьому процесі, завдяки спадщині славетних семи мудреців були винайдені норми загальної свідомості після того, як їм загрожувала небезпека бути зруйнованими від індивідуальної критики та анархії думок, що розгнуздалися. Єдиним шляхом до доброчесності Сократ вважав знання, яке встановилося та було засвоєне, тобто вивчення раціонального тлумачення істини. [Ξεν. Απομν. II, 6, 39]

Згідно із трактатом Ксенофонта «Спогади», Сократ вважав ознакою гарних здібностей швидке засвоєння людиною предмета своєї цікавості, запам'ятовування навчального матеріалу, інтерес до всіх знань, що сприяють добре вести домашнє господарство, керувати державою і взагалі вміти керувати людьми та їхніми діяннями. Той, хто отримав таку освіту, гадав Сократ, буде не лише сам щасливим, але може також інших людей та цілі держави зробити щасливими. [Ξεν. Απομν., IV, 1, 2]

За свідченням Ксенофонта, Сократ не втомно закликав своїх учнів до морального самовдосконалення. При цьому він не обмежувався лише настановленнями, а сам являв приклад високої моральності. Вище інших доброчесностей ставлячи помірність, Сократ сам являв приклад такої помірності, як ніхто інший, на це він прагнув спрямувати учнів своїми бесідами. [Χεν.Απομν., IV, 5, 1]

Для того, щоби досягти єдиної доброчесності або пізнання шляхом науки чи постійної праці, треба також піклуватися про своє

тіло та свою душу. Людина часто помиляється внаслідок хвороби, тому здоров'я тіла також необхідне для доброчесності. Здорове тіло, це таке, яке здатне переносити труди, долати потребу сну, приборкувати, наскільки можливо, потребу їжі та пиття. «Божество нічого не потребує, потребувати якомога менше, значить наблизитися до божества. А бути близьким до божества, значить бути близьким до довершеності». Він був далеким від будь яких досліджень в напрямі природничих наук. Напевно, як вважає Ю. Белох, він не розумів їхньої важливості. Тому Сократ поділяв поширену в народі думку, про гріховність пізнання того, що божество зробило непізнаваним. [Белох Ю. II, 12]

Етичні чинники обумовлюють всю освіту, вважав філософ. Без моральності неможливо оволодіти знанням. Без моральності будь-які інтелектуальні знання є шкідливими. Як свідчить Ксенофонт, Сократ не поспішав озброювати своїх учнів мистецтвом дискусії, полеміки. Він вважав за необхідне домогтися від них засвоєння принципів моральності [Ξεν Απομν. IV, 3, 1].

В молодості він захоплювався фізикою, але потім втратив до неї цікавість. Діалектика його міркувань являла собою роздуми розуму про переконання душі. «Я ніколи не претендував на те, щоби навчати будь-кого будь-яким знанням» [цит. за Коттерилл Г.Б., 495] Він не вважав за потрібне викладати готову думку, але під час спокійної, розважливої бесіди викликати в співрозмовника певний стан розуму, який робив його готовим до сприйняття істини. Перебуваючи під враженням від споглядання наслідків охлократії, яка розгорнулася в Афінах на завершальному етапі Пелопоннеської війни, Сократ остаточно ствердився у своїх антидемократичних поглядах. Він заперечував рівність, навіть можливість рівності людей. Люди підрозділяються на таких, хто пізнав істину і таких, що не пізнали її. Демократія, на думку Сократа, є хибною формою політичного устрою. Що, мовляв, можуть розуміти в державних справах матрос з Пірею, чи селянин з Ахарне?! Між тим, вони шляхом остракізму вирішують долю кращих громадян. Жити в Афінах і не бути прибічником демократії було дуже небезпечно, і Сократ врешті сплатив за це. Після скинення тира-

нії 30-х Сократа піддали суду та прирекли на смерть. Але не все видається таким однозначним в історії його засудження та страти. Платон вважав, що афіняни просто помстилися Сократові за те, що його учнями свого часу були Критій та Алквіад, які завдали Афінам стільки шкоди. А. Боннар дотримується думки, що притягнення Сократа до суду було типовою реакцією юрби на все, що підноситься над її посереднім рівнем, реакцією на все, чого вона не може зрозуміти. Притягнення до суду за звинуваченням у «не шануванні богів» було на той час звичайним засобом затулити рота комусь з небажаних говорунів, чи просто залякати. Підсудний мав право, ще до вироку, податися у добровільне вигнання з міста на 10 років, і це одразу ж обумовлювало припинення судового переслідування. Сократ не став ухилитися від звинувачень, він з'явився в суді. Потім, після винесення вироку, він відмовився від втечі, яку хотіли йому організувати архонти, і неначе змусив владу виконати вирок, аби вона визнала б свою неправоту. [Боннар А. т. II, 316] За свідченням Діодора Сицилійського (I ст. до н.е.) та інших авторів, народ жорстоко розкався в страті філософа та навіть засудив на смерть тих, хто його звинуватив. Деякі сучасники згадували, що слова з трагедії Еврипіда «Паламед»: «Тебе вбито, о Грек, мудрець, соловей Муз...» змушували афінян під час вистави обливатися сльозами. [Коттерилл Г.Б., 494] О.Егер, на противагу Б.Коттериллу, категорично заперечує навіть можливість такого засудження. За думкою афінян, вважає Б.Коттерилл, Сократа засудили не прості громадяни, а суд присяжних (Геліея) згідно з присягою, яку давали всі геліасти (судити за законами, а якщо це неможливо, за чистим сумлінням). Втім, серед сучасних дослідників дехто вважає перебільшенням драматизм та каяття, з яким афіняни картали потім себе за смерть філософа. Г.Б.Коттерилл, зокрема, переконаний, що смерть Сократа в Афінах взагалі мало хто помітив, окрім вузького кола мислячих та освічених людей. Та хай там як, але слід визнати, що трагічна смерть філософа (399 р. до Р.Х.) дійсно загострила інтерес до його особи та філософського вчення. Вона породила блискучу плеяду талановитих учнів, (Платона, Ксенофонта) а ті, у свою чергу, залишили по собі не менш талановитих послідовників

та філософські школи (Аристотель). Можна впевнено сказати, що постать Сократа є ключовою у грецькій філософії класичного періоду, а саме періоду її розквіту, який припадає на кінець V – початок IV ст. до н.е.

Створюється враження, що до самої смерті Сократ шукав людину, яка б перевершувала його мудрістю. Шукав і не знаходив. Перемагаючи у мудрих сперечаннях, він весь час доводив свою інтелектуальну перевагу, але при цьому наживав ворогів. Цьому сприяло й те, що він, без обмежень, користувався своєю перевагою в діалектичному способі мислення, безжально громив своїх опонентів. Слід також додати, що саме такі співгромадяни, які вороже ставилися до просвіти як такої, не замислюючись, плутали Сократа з софістами. А прихильники освіченості, навпаки, вбачали в його вченні відступ назад. [Белох Ю. II, 15] При цьому, звертає на себе увагу та обставина, що, незважаючи на свою репутацію опонента демократії, людини з незалежним мисленням, «безбожника», Сократ дожив у Афінах до сімдесяти років. Лише після відновлення демократії, після вигнання Тридцяти тиранів, афіняни наважилися притягти філософа до суду. Ті, хто висунули позов, Лікон, Аніт, один з найбільш впливових громадян на той час, щиро вважали його вчення небезпечним. Тим більше, члени суду, за недостатньою освітою не могли розібратися у філософії Сократа. Та навіть за таких умов, смертний вирок було ухвалено більшістю всього в кілька голосів. І, хоча після смерті філософа, його школа розпалася, вчення Сократа справило глибокий вплив на подальший розвиток філософії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Διόδωρος Σικελιώτης. Ιστορική Βιβλιοθήκη (Δεκατὸς τρίτος τόμος. ΒΙΒΛΙΑ ΙΕ' - ΙΣΤ'). 2023.
2. Платон. Собрание сочинений. Общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи. Т.1-4. М., 1990-1994.
3. Ксенофонт. Воспоминания о Сократе // Ксенофонт. Сократические сочинения. Киропедия / Ксенофонт. М., 2003. 757 с. (Классическая мысль) пер. С.И.Соболевского.
4. Ξενοφόντος Απομνημονεύματα. Αθ., ΓΕΩΡΓΙΑΔΔΣ, 2004
5. Асмус В.Ф. История античной философии. М., 1965. 320 с.
6. Белох Ю. История Греции. Пер. с нем. Т.1-2. М., 2009.
7. Бонелли М. Постать філософа в уявленні нарративу // Історія європейської цивілізації. Греція / за ред Умберто Еко. Харків, 2016. С.395-398.

8. Боннар А. Греческая цивилизация. Т.1-3. М., 1992.
9. Бранкаччі А. Софісти // Історія європейської цивілізації. Греція / за ред Умберто Еко. Харків, 2016. С. 370-382.
10. Брігаті Р. Молодші сократівські школи. Історія європейської цивілізації. Греція / за ред Умберто Еко. Харків, 2016. С.399-406.
11. Виндельбанд В.. Платон. К., 1993.
12. Голованов С. Антична демократія та антична софістика класичного періоду // Всесвітня історія. Актуальні проблеми міжнародних відносин. М-ли II Міжнародної конференції. Луганськ, 2011. С.34-38.
13. Егер О. Всемирная история. Древний мир М.; СПб., 2010.
14. Історія європейської цивілізації. Греція. (за ред. Умберто Еко. Харків, 2016.)
15. Капуччіно К. Сократ // Історія європейської цивілізації. Греція / за ред Умберто Еко. Харків, 2016. С.383-394.
16. Коттерилл Г.Б. Древняя Греция. Мифы и история. М., 2007.
17. Сергеев В.С. История Древней Греции. М.; СПб., 2008.
18. Ставнюк В.В. Становлення афінського поліса. К., 2005.
19. Ставнюк В.В. Історія Давньої Греції. Чернівці, 2022.
20. Фролов Э.Д. Афинская демократия и суверенный полис. Интервью, данное корреспонденту Proekt.ru 3.07.2007 // Интернет-публикация <http://rus-proekt.ru/idea>.
21. Хамітов Н, Крилова С., Гармаш Л. Історія філософії. Проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології. К., 2023.

Андрій Темченко,

*Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького*

МІФОФОНЕТИКА І МІФОСЕМАНТИКА ОБРЯДОВО-ЛІКУВАЛЬНИХ ТЕКСТІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ)

Вступ. Вивчення звукової організації обрядово-лікувального тексту як форми, за допомогою якої передається прихована сутність його змісту (у синхронному вимірі контексту, в діахронному – прототексту), виходить за межі суто описового аналізу. Згідно з лінгвістичними теоріями всесвіт уявляється як сукупність концептів, де кожен знак (слово) відповідає реальному об'єкту (речі) і може мати одне або декілька значень (понять). У контексті обрядової культури це виглядає як смислові варіації, що залежать від мети виконання обряду. Наприклад, предмети утилітарного призначення «ступа» і «товкач» є пристосовані для подрібнення зерна, але під час виконання різних обрядів вони набувають відмінних, іноді протиставних характеристик. Зокрема, у весільному обряді вони є алегорією запліднення-зростання, у лікувальному – засобом подрібнення-знищення. Крім цього, в обрядово-лікувальних текстах спостерігаємо інші процеси, коли

знак не відіграє звичної функції, оскільки його предметність не є дійсною (об'єктивною). Натомість домінуючими виступають уявні міфічні образи, що стають реальними в обрядовому просторі і часі (набувають опосередкованої об'єктності). У цьому сенсі утворюються фрагментарні смислові зв'язки, що реалізуються лише у певній ситуації. Наприклад, «борона» може втрачати утилітарні ознаки і стає тимчасовим порталом, крізь який візуалізується невидимий світ потойбічного.

Відповідні закономірності не є новими і описані у працях дослідників традиційної культури. Нез'ясованими залишаються питання, що стосуються смислослукової організації мовного потоку, оскільки за допомогою мелодики, ритміки, інтонації «відтворюється (первинний) смисл і дух культури»¹. За

¹ Хайдегер М. Время и бытие. Статьи и выступления. С. 259-273 URL: https://imwerden.de/pdf/heidegger_vremya_i_bytie_1993.pdf (дата доступу 22.09.2023).